

Keszler Borbála, Írásjeltan. Az írásjelhasználat szabályai, problémái és története

Nemzeti Tankönyvkiadó, Bp., 2004. 276 lap

A Nemzeti Tankönyvkiadó gondozásában az elmúlt négy évben három igen fontos magyar nyelvészeti munka jelent meg: a „Magyar grammatika” (2000.), a „Kis magyar grammatika” (2002.) és az Írásjeltan (2004.). Az elsőnek szerkesztője, a másodiknak társszerzője, a harmadiknak pedig szerzője KESZLER BORBÁLA. A „Magyar grammatika” és tömörített változata a külföldön folyó hungarológiai oktatásban is sikerrel használt munka. Az „Írásjeltan” általánosabb igénnyel készült mű, hiszen az olvasó (tanuló) a magyarban használatos írásjeleken kívül tájékozódhat belőle az írásjelek rendszeréről és formai jellemzőiről, valamint a szövegtagolás történetének lényeges momentumairól is. A szerző úgy véli, hogy „az írásjeltan a magyar hagyományok szerint csupán a helyesírásnak egy – s talán nem elég hangsúlyos – fejezete”, hozzáteszi azonban, hogy „ez ... nem minden nyelvben van így. Az oroszban például a pontuációja az orosz hagyományoknak megfelelően külön tudományág..., de jelent meg szakkönyv a spanyol, a német, a francia stb. írásjel-használati problémákról is.” (Bevezetés, 11). A helyesírás fontos részét képezi pontuáció a többi szláv nyelvben is, különösen azokban, amelyekben az inkább francia mintájú ún. logikai interpunkció van érvényben (vö. Pravopis srpskoga jezika. Matica srpska, 1994. Interpunkcija, 252–95). KESZLER BORBÁLA körütekintő alaposággal megírt munkája meggyőző példák sokaságát sorakoztatja fel annak bizonyítására, hogy az írásjeltan (tkp. az írásjelek használatának tana) a grammatikáknak fontos fejezete. Nem szabályok halmaza, hanem gondolatok és érzelmek kifejezését, megfelelő (esetleg akár művészi) hangsúlyozását és interpretálását írásban is érzékelhetővé tevő jelek társadalmilag elfogadott rendszere. Ha az a célunk, hogy az írásjeltant a nyelvészeti rész-

diszciplínák között elhelyezzük, akkor egyetérthetünk a szerző azon megállapításával, hogy „az írásjeltannak legalább annyi köze van a grammatikához, a mondatfonetikához, a szövegtanhoz, a stílisztikához, a szemiotikához, sőt a paleográfiához is, mint a helyesíráshoz” (uo.). Különösen érdekes és tanulságos az interpunkció, a központosítás, amely a rögzített szabályok mellett a különböző nyelvekben egymástól eltérő mértékű szabadságot is biztosít használói számára.

A monográfia az „Előszó”-n és a „Bevezetés”-en kívül négy terjedelmesebb részből áll: „Az írásjelek rendszere és formai jellemzői” (21–8), „A magyar írásjelhasználat szabályai” (29–85), „A szövegtagolás általános története” (87–106), valamint „A magyar írásjelhasználat története” (107–51). Az érdemi tárgyalási részt a „Rövidítések jegyzéke” (152), „A történeti részben idézett fontosabb kéziratok és nyomtatványok jegyzéke” (153–9), majd a „Bibliográfia” (161–7) követi. Tekintettel arra, hogy a munka „felsőoktatási tankönyv”, teljesíti az oktatáshoz szükséges szemléltetés feltételeit is, ugyanis gazdag, gondosan összeválogatott illusztrációs anyagot is tartalmaz (171–276), amely avatatlanok számára is bemutatja egyrészt a téma bonyolultságát, másrészt az írásnak mint emberi produktumnak művészi vonásait is érzékelteti. Nem véletlen választás, hogy az első illusztráció Tandori Dezsőnek „A mondat haza (Alaprajz Mondrianhoz)” című képe (171), amely a neves holland absztrakt festő konstrukcióját veszi alapul a mondatban (e bonyolult, ám megfelelő struktúrával rendelkező rendszer) és így a mondattagolást is kifejező írásjelek illusztrálására. Tandori Dezső konstrukciója szerkezetileg Mondrian „Kompozíció; vörös, sárga és kék” (1921.) című képére emlékeztet (HEINRICH LÜTZELER, Absztrakt festészet. Bp., 1970. 65). Itt jegyzem meg, hogy KESZLER BORBÁLA többször is idéz szépírókat, költőket is, az írásjelek legavatottabb használóit, így – mások mellett – Illyés Gyulát és Tamkó Sirató Károlyt (150–1). Az írástörténetet illusztráló ábrák sora egy Kr. e. 2600 körüli agyagtáblával kezdődik, majd különböző nyelvű feliratok és nyomtatványok képeiben gyönyörködve nyomon követhetjük az írás és az írásjelek használatának alakulását. A szlavistákat különösen is érdekelhetik a glagolita és cirill betűs kódexekből közölt lapok. Nagyon szép a Pray-kódex 136r oldala, amelyen a Halotti Beszéd olvasható. A kódexillusztrációk közül némelyeket a hallgatók maguk is el tudnak olvasni, másokhoz persze iránymutatásra van szükségük.

Az írásjeleket a szerző két nagyobb csoportra osztja: a tulajdonképpeni és a ritkábban használt írásjelekre. Meghatározást itt nem ad, de fölösleges is, hiszen a tulajdonképpeni (és gyakran használt) írásjelek (pont, három pont, kérdőjel, vessző stb.) a mindennapi írásos kommunikáció részei, míg a ritkábban használtak inkább csak egyes szűkebb szakterületeken fordulnak elő; ezeket a szerző szavakat helyettesítő jeleknek nevezi. Ide tartoznak például a matematikai műveletek jelei, a nyelvészetben használt jelentésjel stb. A magyar írásjelhasználat szabályait tartalmazó fejezet megelőzi a magyar írásjelek történetével foglalkozót. Didaktikailag feltehetően ez a célszerűbb eljárás, hiszen alapvető szinkron ismeretek szükségesek a történeti áttekintés megértéséhez. A fejezet tárgyalási szempontja grammatikai. A mondatzáró, az egyszerű és összetett mondatok határeseiteiben használatos, valamint a mondatrészek közötti írásjelek kérdéseit követően (részletesen l. MGr.) röviden, mintegy függelékben „egyéb írásjel-használati tudnivalók”-kal is foglalkozik.

Rövid, de a probléma alapvető kérdéseiben eligazító „A szövegtagolás általános története” című fejezet. Az írást már a görögök, majd a rómaiak is a gondolatok pontos, sőt művészi rögzítése és előadása elengedhetetlen feltételének tekintették, ezért különös hangsúlyt helyeztek a helyes olvasásra is. Ezt vették át és fejlesztették tovább, elméletileg is megalapozva a humanista grammatikusok, majd a felvilágosodás kori szerzők is. E célt tartották legfontosabbnak saját írásrendszereik megalkotásában a szlávok is. A szláv apostolok, Cirill-Konstantin és Metód az egy fonéma – egy graféma megfelelésből indultak ki, ezért alkottak különböző minták alapján új betűket azoknak a hangoknak a jelölésére, amelyek a görög hangrendszerben nem voltak meg. E feltételnek mind a glagolita, mind a cirill betűs írás is megfelel, de annál nagyobb problémát jelentett a szláv hangok jelölése a latin ábécét használó szláv írásokban: a nyugati szláv nyelvekben, valamint a déli szláv nyelvek közül a szlovénben és a horvátban. Az első horvát szótárírók, Verancsicstól kezdve

folyamatosan hangoztatták, hogy olyan helyesírási rendszer megalkotására van szükség, amely általánosan elfogadható s így be is vezethető. Ebben a folyamatban a legképtelenebb és legbonyolultabb hangjelölések fordultak elő egészen az érintett nyelvek standardizációjának lezárulásáig, azaz a diakritikus jelek bevezetéséig. A diakritikus jelek az írásjelek különleges fajtáját alkotják, s csaknem valamennyi európai nyelvben megtalálhatóak. Különösen fontosak – mint említettem – a latin betűt használó szláv nyelvekben, valamint a cirill betűs szövegek latin betűkkel való átírásában. Azt természetesen a jövő dönti majd el, hogy ezek a szláv fonémákat megjelenítő diakritikus jelekkel írt grafémák hogyan fogják és meg fogják-e egyáltalán találni helyüket a nemzetközi számítógépes, sms-es kommunikációban. Már ma is az a furcsa helyzet állt elő, hogy például a horvát tulajdonnevek nagy részét csak külön evvel a karakterkészlettel ellátott számítógépeken tudjuk helyesen leírni, illetve helyesen el is olvasni; jelenleg azonban például kényszerűségből *Damjanović* helyett *Damjanovic*-ot, *Katičić* helyett *Katicic*-ot stb. írunk. A mellékjelek írását és a velük kapcsolatos kérdések tárgyalását természetesen nem kérhetjük számon KESZLER BORBÁLÁTÓL, azonban szerepük a latin betűkkel író szláv nyelvek esetében vitathatatlan.

A könyvnyomtatásnak valóban igen jelentős szerepe volt a logikai-grammatikai írásjelhasználat kialakulásában. A szerző fel is hívja a figyelmet arra a döntő változásra, hogy „a szöveg hallgathatáshoz szokott közönséget fokozatosan felváltották az egyéni olvasók, akiknek önállóan kellett a szöveget értelmezniük, amit korábban a felolvasó tett meg” (99). Az elsődleges szempont itt tehát a helyes (a szerző szándéka szerinti) megértetés volt. Ezért kellett az egyes grammatikákban részletesen leírni az írásjelek alakját, a ductust, valamint azt is, hogy az egyes mondatvégi írásjelek milyen hangsúlyt kívánnak meg, azaz melyek a helyes olvasás és a helyes beszéd alapkövetelményei. Érdekes és a későbbi grammatikák tekintetében iránymutató is az a párbeszéd, amely a mester és tanítványa között folyik a központoszásról, s amelyet KESZLER BORBÁLA JAKÓ KLÁRA „Erdélyi könyvesház”-ában közzétett 1489-ből származó latin nyelvű munkából magyar fordításban idéz. (104–5). Ha összehasonlítjuk ennek a párbeszédnek az írásjeleket definiáló és használatukat leíró részét a XVIII. század végi népszerű iskolai nyelvtan, az „Anleitung (később: Verbesserte Anleitung) zur deutschen Sprachlehre” megfelelő részeivel, megdöbbentő hasonlóságot veszünk észre.

Az egyes jelek pontos írására s az általuk jelölt közlés a mindenkori közlendő értelmi és érzelmi tekintetben is adekvát interpretálására való törekvés külön is hangsúlyt kapott a „Ratio educationis” célkitűzései szellemében szerkesztett nyelvtanokban, így a fentebb említett „Anleitung”-ban és annak mintájára a korabeli magyar, horvát, szlovák, szlovén és szerb grammatikákban. Az osztrák nyelvtan a helyesírással és a helyes hangsúlyozással külön fejezetben foglalkozik.

KESZLER BORBÁLA könyve nem a szó hagyományos értelmében vett tankönyv, hanem érdekesítő olvasmány, amely felvillantja olvasói előtt az írásjelhasználat legkülönbözőbb összefüggéseit, sőt további búvárkodásra is ösztönöz. Filológus egyetemii hallgatóknak, doktoranduszoknak és az olvasók szélesebb körének egyaránt ajánlható munka.

NYOMÁRKAY ISTVÁN